

אֲבָרָהָם מֵאֵפוֹ.

מֵאֵמֶר רֵאשׁוֹן.

1.

אתם, הריאליסטים, לנו אתם אומרים: אין נפלאות בעולם, שהרי כל היש אינו אלא שלשלת ארוכה, שלא תנתק, וכל הופעה והופעה שבעולם היא חוליה ממה שקדם לה וחוליה למה שבא אחריה, — כלום יש לכם באור להופעה זו, ששמה שקספיר? מה הכין והכשיר יצירה זו, ששמה „האמלט“, ומה בא אחר יצירה זו, בתור תוצאתה הישרה, במשך מאתיים שנה? ומה השלשלת, שתכניסו לתוכה את „דון קישוט“ — ממה הוא חוליה וזרעה ולמה נעשה אב וסבה? — ונביאי־ישראל — נסוֹנֵא להכניסם לתוך השלשלת הנקראת בלשונכם „התפתחות“, וכלום תצליחו לרתק שלשלת זו לרתוקותיה בלא פרץ ובלא „נתוק“? — אכן, יש פלאים בעולם — רוֹי־הטבע וסרִי־היצירה, שאין אנו יודעים ראשיתם ואחריתם. מורקמים הם במעמקי הבריאה המסתרת דבר ואוהבים הם את החשאי ואת העילום: והם עולים ממעמקים נעלמים אלה שלמים וגמורים ומסוימים ומפליאים בפתאומיותם, במה שאין להם אב ועל־פי רוב גם אח ובן אין להם, ואנו יש לנו לקבלם כמו שהם, ולכלל היותר — לקרבם אל השכל ולשפך את האוזן של בן־תמותה פשוט, שאין תפיסתו קולטת מה שמחוץ לחוקי־ההסתבכות.

הרי לפנינו שני סוגים של הופעות.

מעבר מזה: עיירה מרופשת, דלה ומדוכאה בליטה החדגונית. יהודים קודרי־פנים וכפופי־קומה, עניים ומדולדלים, שאך שני דברים יש להם בעולמם: הקנות ובית־המדרש. בני־אדם, שבאמת אינם בגדר־אדם, אלא בגדר־יהודים: מין מיוחד של בריות, שכל מה שברא הקדוש־ברוך־הוא בעולמו לא בשבילם בָּרָאוּ. הטבע — מה זה טבע? — האילנות נבראו כדי לסחור בהם והפרחים באמת אינם אלא מיותרים ואינם מצויים אלא בגינותיהם של „פריצים“ מאומות־העולם, שמרוב טובה ומפני שאין להם מה לעשות הם משתעשעים בהם. האהבה — הוי, אף מלה כזו אין בלשונם המדוברת! —: האשה לא נבראה אלא

לכלכלת-הבית, לבנים-ולנדוניה ו"יחוס". הבתים-שפלי-קומה ובנויים בלא סדר
 ובלא תואר, האכילה - קב של גריסים מערב שבת לערב שבת - אך "כדי
 להחזיק את הנשמה" ו"לעבוד את הבורא". הימים עוברים בצומות ותפלות
 ודפי-גמרא ונטילת-ידיים וברכת-המזון ו"אשר יצר"-ובמסחר, שהתורנים הגמורים
 מוסרים אותו לנשיהם, שאינן חייבות במצוות ופטורות הן מתלמוד-תורה.
 "טיול" סתם הרי זה דבר, ששום "בן-דעת" לא "יעסוק" בו: בשעות-הפנאי
 מפרנסה ותפלה ותורה ונטילת-ידיים, ועוד, יש לעיין בספר-מוסר או - לומר
 תהלים. הלימוד-גמרא, ורש"י על הגמרא, ותוספות על הרש"י, ומהרש"א על
 הרש"י והתוספות, ומהר"ם שיף על התוספות והמהרש"א. ובגמרא - ההלכה
 עיקר: על האגדה יש לדג וללמוד אותה אך בערב תשעה-בבב או-ללמדה
 להדיוטות ועמי-ארץ. תורה יש ללמוד לשם הדרשות שברש"י מפרש"ה ומפני
 ש"מעבירים את הסדרה", ונביאים וכתובים-הלא לא יאמן הדבר כי יסופר!-
 העוסק בהם הוא בחזקת מין ואפיקורוס. הדקדוק של הלשון הלאומית הוא
 דבר אסור בתכלית, וההיסטוריה הלאומית - מה צורך יש בה? - ואם יהודי
 אינו יודע ממציאותו של יהודה המכבי - הרי זה משובת, ולמדן מופלג
 כמעט מחויב הוא שלא לדעת, אם רב יוחנן קדם לרב פפא או להיפך.
 ו"גאונים" מופלגים אינם יודעים לקרוא ולדבר בשום לשון זרה ואינם יודעים
 לכתוב בשום לשון כהלכתה, ואפילו לא בלשון, שממנה שאבו את כל "גאונותם".
 והחיים כולם-מדבר-שממה, יבשים וחריבים בלא לחלוחית כל שהיא, באין צל
 ומעין להשיב נפש ובאין ירק ופרי להחיות נפש. והצר הצורר מתוך לוחץ
 ורודף ומענה ומדכא עד לעפר ורומס ועושה כטיט-חוצות, והעם נעשה בזוי
 ושפל-רוח, בלא קצין ומושל ושר, דל גאה בפני עצמו ומתבזה בפני אחרים,
 ומשפיל עצמו ופושע על פת לחם יבש. וענן קודר יורד לשכון על כל החיים
 המקוללים האלה ו"גלות" שמו-הכל תכיל וכוללתם יחד.

ומעבר מזה: ארץ-הקדם בכל קסם-חמדתה ושפעת-צבעיה. טבע רבגוני
 וענוג - והעם חי בו וחי עליו ומתלכד עמו ולא יתפרד. מלך ביהודה מבית-
 דוד, ושרים וחורים ליהודה, ונקמות עושים בני יהודה וישראל בשונאיהם.
 ובני מרום-עם-הארץ לובשים הוד ומתענגים בכל תענוגות בני-אדם. ורועי-
 צאן ועובדי-אדמה ביהודה וישראל לרוב, וחייהם ישרים ותמימים ומלאים
 עונג ועוז ורוך. וירושלים היא קרית-משוש, ובתיה רמים, וארמנותיה רבים,
 ומבצריה עצומים, והוד והדר בתוכה. ונביאים יש לה, הצופים בעין-איה את
 הנהגות ואת הבאות ונושאים חזון על גויים ולאומים, קרובים ורחוקים, גדולים
 וקטנים, ועינם בהירה, ומבטם חודר, ודעתם רחבה. ונשים יפות בתוכה, ולבושות
 הן שני ורקמה, ומדברות הן בלשון נמלצת, ואף הפשוטות והדלות שבהן חוט

של חן מתוח עליהן; וכתמימותן כן צניעותן, וכצניעותן כן רעננות-יפין. והגברים-חזקים, אמיצים, בריאים, יודעי-חיים, יודעי-עונג. והיחס בין הגברים והנשים הוא יחס של רוך ושל יקר כאחד. והנשים מדברות אל הגברים כדבר איש אל רעהו, ופוגעות זו את זה בשדות ובגנים וביערות, ועל-יד מעינות, ומתוודעים זה לזו באין מעצור, ומתאהבים זה בזו וזו בזה ואינם משגיחים לא בעושר ולא ביחוס ולא ברצון-האבות. והכל משתתפים בחיים המדיניים החפשיים. והכל אוהבים את ארץ-מולדתם אהבה עזה כמות ומגינים עליה בחרף-נפש. והכל נהנים מן החירות ומן השלטון הלאומי ומהדר-הטבע ומנועם-האהבה ומן הדעת הנבואית ומתענוגי העולם-הזה, שאין זכר בו לעולם-הבא, לא לשכרו ולא לענשו, לא לתענוגיו ולא לבלהותיו.

איך קם ונהיה הדבר הנפלא הזה, שאדם, שנולד בעירה ליטאית, בביתו של מלמד, בתוך יהודים חיים חיי-נוול כאלה, והוא עצמו מורה עני כל ימיו, בא בלבו פתאום לתאר חיי-קדם אלה בכל חירותם, שלמותם והדרם? את גורדון, למשל, אפשר להכניס לתוך השלשלת בתור חוליה הכרחית: ווייזל-אד"ם הכהן-גורדון-ביאליק-שניאור. את סמולנסקינ המספר אפשר לסגור במסגרת זו: עיט צבוע-האבות והבנים-התועה בדרכי-החיים-שתי הקצוות. אפילו את ביאליק אפשר להכניס בקושי לתוך שלשלת זו: גורדון-ביאליק-שניאור, ואת טשרניחובסקי-: מיכ"ל-מאנה-טשרניחובסקי. אבל לתוך איזו שלשלת נכניס את אברהם מאפו? מי אבותיהן של „אהבת-ציון” ושל „אשמת-שומרון”, ומי אביו אפילו של „עיט צבוע”? אכן, פלא נתרקם בחביון-היצירה של עם-ישראל-*proles sine matre creata*. אין ספק בדבר, שאפשר וראוי לקרב פלא זה אל השכל. בוודאי השפעות הן, שהשפיעו על מאפו. הספרות האירופית כולה, ובפרט הצרפתית, שחבב אותה מאפו ביותר, עדיין היתה אז רומאנטית ברובה; לכל הפחות, הגל הריאליסטי והנאטוראליסטי שלה לא נתגלגל עוד ובא עד קרן-הזווית הליטאית, שמאפו היה שרוי בתוכה. ובספרות העברית עדיין היתה מרובה השפעתו של ר' משה חיים לוצאטו, שמחזותיו הם אפולוגיה ממש להכפר, הרועה והדר-הטבע (ואף הוא מושפע מן המהלך ה„פאסטוראלי” של הספרות האיטלקית בימיו). ומימיו של ר' נפתלי הירץ ווייזל ועד שבא הריאליסמוס של שנות-השבעים נטלו משוררי-ישראל את המקרא חומר ליצירותיהם. כל הפואמות העבריות של אותו זמן הן פואמות היסטוריות, ורובן ככולן שאובות מן ההיסטוריה המקראית. „שירי-תפארת” לווייזל עוסקים במשה וביציאת-מצרים. אד"ם הכהן כותב על „אוריה ובת-שבע”. מיכה יוסף לֶבְנוֹן בנו כותב את „שירי בת-ציון” - פואמות מחיי משה, שמשון, יעל וסיסרא

ושלמה. י"ל גורדון כתב את „אהבת דוד ומיכל“, את „דוד וברזילי“ ואת „אסנת בת פוטיפרע“. שלמה מאנדל קרן-את „בת שבע“. ומאיר הלוי לטרייס, שאין בו כשרון מרובה של יצירה מקורית, מתרגם עברית את „גמול-עוליה“ לראסין. – ולא רק המשוררים בלבד. מרדכי אהרן גינצבורג ב„דביר“ שלו מתרגם ומרצה שמועות ואגדות וציורים מן המקומות המקודשים שבארץ-ישראל. קלמן שולמאן עושה דבר זה ביתר חבה בספרים שלמים: „שולמית“, „אריאל“, „חבצלת-השרון“, „הליכות קדם“, ועוד. אדם הכהן, מיכ"ל, י"ל גורדון, מ"א גינצבורג ושולמאן בני-ווילנה הם; ומאפו ישב בוילנה בעצם הזמן, שבו נכתבו רובי הפואמות והספרים הנזכרים, כשהיה מורה בביתו של אפצטוב העריץ (תר"ה-תר"ח). – ועל השפעת-ווילנה נוספה השפעת-ראסין. שם ישב, בזמן שהיה שם מאפו (תקצ"ז-תר"ד), ר' שניאור זק"ש, אחד מגדולי חכמי-ישראל, שהוא הוא (ביחד עם צונץ ושד"ל) שעורר אחר-כך את מיכ"ל, כשבא זה להתרפא בברלין. לעזוב את התכנים הזרים („הריסות-טרויה“) ולשיר על תכנים עבריים: לחבר פואמות, שתכנן שאוב מן התנ"ך. ואין שום ספק בדבר, שזק"ש, שמאפו הרבה לכתוב לו מכתבים ספרותיים (הם נדפסו ב„הזמן“ החדשי) ולו כתב את המכתב המפורסם שבסוף חלק ב' של „עיט צבוע“, השפיע על מאפו כדרך שהשפיע על מיכ"ל. והעיקר: כל אותה תקופה הרי לא היתה אלא תקופה של „שיבת-התנ"ך“. מימי מנדלסזון ווייזיל היתה הקריאה להשכלה וליציאה מן הגטו עוברת אך דרך צנור לאומי זה: דרך תחיתם של לשון-הנביאים ורעיונות-הנביאים. לשון-הנביאים היתה למשכילי-הרבים של אותו זמן הניגוד הגמור ללשון המבולבלת, המטולאה והמגומגמת, שהשתמשו בה התורנים מימי גירוש-ספרד ואילך, ורעיונות-הנביאים היו לאותם המשכילים ניגוד גמור לכל מושגי-הגטו. התלמוד והספרות שאחריו, שאך בהם עסק הגטו כולו ואך הם היו פרנסתו הרוחנית, הרי נתפשרו עם כל הפעור החיצוני ודלות-החיים של רחוב-היהודים הפולני-הליטאי; ובכן לא היו יכולים לשמש מקור של התחדשות אנושית ולאומית כאחת. אך התנ"ך, שבני-הגטו הזניחוהו וכמעט אף אסרוהו על ילדיהם, אך הוא היה בעיניהם מקור של השכלה וחיים ורגש. ובכן מי שרוצה להזיל טל של תחיה על הלבבות היבשים והמצומקים צריך לשוב אל לשון-המקרא. ומה תקופה אפשר לתאר בלשון-המקרא תאור מלא ושלם אם לא את תקופת-המקרא? ובאיזו תקופה מפכים חיים עבריים עצמיים ואנושיים כאחד, חיים רוחניים נשגבים וביחוד עם זה-היי-ארץ גמורים, יותר מבתקופה זו?

ונגמם גדול נעשו אף החיים הגלותיים עצמם: ניקולאי הראשון חשב מהשבות לעשות את היהודים ל„אזרחים מועילים“, והעיקר – לישב

בהם את הערבות הרחבות והשוממות של דרום־רוסיה. וכך נוצרו אז המושבות הישראליות, שכמה מהן הן בעלות שמות עבריים („שדה־מנוחה“, „נהר־טוב“, „יפה־נהר“, ועוד). בפלכי הרסון ויקאטרינוסלאב, שעליהן נוספו מושבים קטנים אחדים גם בפלכים ליטאיים. עובדה זו עוררה אז את לבותיהם של המשכילים העבריים: השמות העבריים של כמה מן המושבות הם עדים נאמנים על זה. ספריו הראשונים של ר' יצחק דוב לווינזון נכתבו ברובם כדי להוכיח, שאין הרפה ליהודים לעבוד את האדמה כגויים. וכדי להכניס דבר זה בלבבות מן ההכרה היה להחיות את ההכרה, שאבותינו הקדמונים, ואף מלכינו ושרינו, היו רועי־צאן ועובדי־אדמה. כל זה קרב אל התנ"ך ועשה את תאור התקופה היותר מזהרת שלו תוכן מושך את הלב.

אבל כל הסבות הללו ביחד עדיין אינן – אברהם מאפו יכול אתה לבאר את צמיחתם של נביאי־ישראל על־ידי תאור־זמנם, על־ידי הרצאת המאורעות המדיניים, על־ידי קביעת המצב הכלכלי וציור הסביבה התרבותית. ואולם חש ומרגיש אתה, שכל אלה אינם אלא הסברה, אבל לא באור, שכל אלה באו אך לשכך את האוזן – ולא יותר. סך־הכל של כל הסבות הללו עדיין אינו הנביאים: כאן יש עוד X אודו, שהוא העיקר והוא הוא שעושה את סך־הכל למה שהוא באמת – לרוח־הנבואה. יש כאן איזה „עודף“, שאך אם נביא אותו בחשבון יהא עוד גם לכל הסבות כולן, ובלעדיו לפניך רק הומר בלא רוח, גוף בלא נשמה. „עודף“ זה הוא הרוח היתרה שבאדם הגדול, ואותו אי־אפשר לבאר: אותו אפשר אך להסביר, אך לקרב אל הדעת. כי יותר שאנו מבארים אותו, יותר נשאר דבר שאינו מבואר. הלא ידועה התשובה, שהשיב פילוסוף אחד מימי־הבינים על השאלה: „מהו אלוהי?“ – : „אילו ידעתיו – הייתיו“. אילו היה אפשר לבאר את הנביאים עד הסוף, בלא שום „עודף“, היו המבארים נביאים; או לכל הפחות, היו נביאים בדורם של המבארים. כל הסבות המנויות מסבירות את הנבואה, אבל אינן תשובה על השאלה העיקרית: מפני־מה לא היו נביאים במואב ובעמון, ובצור ובצידון, באשור ובמצרים, בין ובא־י־הים – בכל אלו הארצות, שתנאייהן היו דומים כל־כך, ואפשר, אף שוים, לאותם של יהודה וישראל, ותרבותן היתה דומה כל־כך, או אף שונה, לזו שביהודה וישראל?

ולזהבדיל בין גדול לאין שעור ובין קטן ממנו, אבל גדול למדי: גם את מאפו אפשר להסביר על־ידי כל הסבות האמורות, אבל אין לבארו. ישאר „עודף“, ששמו אברהם מאפו – והוא העיקר. את „אהבת־ציון“ לא כתב, לא יכול לכתוב, אף אחד מבני־דורו. לא מיכאל ולא גורדון ולא מרדכי אהרן גינצבורג ולא קלמן שולמאן.

מאפו הוא פלא – אף לאחר ההסברה. בדור ההוא, שכולו לא היה אלא התחכמות, שאף טובי-משורריו, כאד"ם הכהן וי"ל גורדון, לא יכלו לכתוב שירים בלא הערות ובלא לבאר, דרך אגב, גם מקראות סתומים; בדור זה, שכל עם-ישראל, בהמוניו ובחכמיו, ידע אך את הפלפול ואת החריפות, את ההתעקלות ואת ההערמה, שלמדום הגזרות וההגבלות מעבר מזה והתלמוד ומפרשיו והמסחר – מן העבר השני, – מאין בא לסלובודקה אדם, שהאלהים עשה אותו כה ישר? איך השליך מאפו מעליו את ההתחכמות בפעם אחת ולבש תום ופשטות וצניעות, שאך רועי בית-לחם היו מוכשרים להם? – הלא אותו תנ"ך כבר היה בימיו מדרס לחקירות ישנות וחדשות, שעשו כל פסוק ופסוק שבו למה שאינו. הלא גם על המרגלית היותר נאה שבו – על „שיר-השירים” – הניפו החקרנים את ידם. הלא אם לא עשו בני-הדור את כתבי-הקודש וויכוחים בין כנסת-ישראל ובין הקדוש-ברוך-הוא, עשו אותם כלי מחזיק פוליטיקה והשכלה. והנה בא מאפו וטבל פעם אחת במקור-מים-חיים זה – ומיד השליך מעל שכמו את כל סבל העקמומית, שעקם לחץ-הגלות את יצירת-החירות. ואחר-כך צלל עוד פעם במים האדירים, שיוצאים ממקור ברוך זה, – ופתאום ספה תמה סלובודקה ודלותה ושפלותה ותגרנותה ואדיקותה והתחכמותה וכל המומים הרעים, שדבקו בה במשך שני אלפי שנים של נדודים ושעבוד ונגישות. אלפים שנה הושלכו ברגע אחד מעל כתפיו של ישראל הסב – והוא עוד פעם צעיר ורענן ומלא-כח ומהלך בקומה זקופה, וחיו מלאים יופי ועוז ורַבְגוּנוֹת וגאון וחירות וחוסן. הלא אך אדם מפליא לעשות יכול היה לחולל את הפלא – פלא כמותו...

כי לא מתוך בינה יתרה במקרא עלה בידי מאפו ליצור את יצירותיו בנות-האלמות. להיפך, הוא נוטל את המקרא תמיד כמי שהוא. דוגמה אחת מהרבה: כל המשכילים שבזמנו התיחסו בשלילה אל הקרבנות. הרי כבר התיחס אליהם בשלילה הרמב"ם. אפשר היה, איפוא, לחשוב, שמאפו בספוריו ילחם בקרבנות. לא ולא! אך על קרבנותיו של זמרי הצבוע הוא שם דברי לגלוג ותרעומת בפיו של תימן. אבל קרבנות מביא גם ידידיה הכשר והתם – ואין מאפו לועג לזה כלל, ואין הוא מבקר בשום מקום את הקרבנות כשהם לעצמם. כי, אמנם, גם הנביאים לא גינו את הקרבנות אלא במקום שהם מובאים בידים לא-נקיות מדם ועושק; אבל כשהם באים על-ידי נקי-כפים ובר-לבב אין הנביאים מתנגדים להם כלל. ומאפו אינו מתחכם ואינו „מתבקר” והולך אחר הנביאים כפשוטם. וכך אין מאפו סר מרדכי-הנביאים בכל הנוגע ליהודה ואפרים. לא יעלה אף על דעתו לראות גם טוב באפרים ולחוש, שמא היו נביאי-יהודה קיצונים ביחסם השלילי אל אויבי-

ארצם. וְיִהְיֶה, שאף הושע בן בארי, נביא־אפרים, מדבר קשות על אפרים ועל בית־אל וגלעד. להתחכם ולברוא יש מאין – לזה מתנגד התום שבו. קול בריא של אמן לוחש לו במעמקיו, שאם יסור מדברי־הנביאים אין עוד מעמד לו – ומי יערוב לו, שלא יכָּשֵׁל ויפול?

ועם כל מה שהוא מתזיק בכתבי־הקודש בלא להרפותם – כמה הוא יוצר, כמה הוא מחדש! הלא „אהבת־ציון” באמתו של דבר אינה חקוי לתנ״ך, אלא יצירת התנ״ך מחדש! – לְמָה שאנו קוראים היום „אמנות” ו„ספרות יפה” היה מאפו קורא „חזון”. וכמה יודע הוא את ערכו של ה„חזון”! – ה„חזון” הוא לו יותר מספרות: הוא לו – מחדש־האומה ומציל הלשון הלאומית. הלא כה דבריו בהקדשת „אשמת־שומרון” להבארון גינצבורג: „הלא במשאות ובחזון החלו כל העמים הליכותיהם על דרך תבונות, ובאין חזון יפָּרע עם. החזון יתן מעדנות לנפש, שפה לעם ולקח טוב למוצאי־דעת. זאת חזיתי ואברא חזון ראשון־לציון”. ובמקום אחר („דבר אל עדת קוראי” בתחילת החלק השלישי של „עיט צבוע”) הוא אומר: „הן אחינו בני ישראל באשכנז ובצרפת התבוללו בשכניהם, שפה אחת ודברים אחדים למו, ולא יפָּלא, כי שפת־אבותיהם זנחו. לו היו בהם סופרי־חזון, כי עתה עוד ראינוה היום כפורחת בין כל שכיות חמדתם, כי ספרי־חזון, אשר רוח־העם בקרבם, מרחיבים גבולות ספרתם, ישפכו רוח־חן על הלשון, יגדילוה ויאדירוה. ואם לא בעבותות־אהבה נמשוך אנחנו את צעירינו אחרי שפת־עבר, יזנחוה כדבר אשר אין חפץ בו”. ולא עוד, אלא שהוא מעמיד את החקירה המדעית, את חכמת ישראל, לעומת הספרות היפה – ונותן יתרון לאחרונה: „לשוא עמלו בונים לפקוח עינים עֲוֹרוֹת במחקרי־חכמות, – כותב הוא להחוקר ח״י גורלאנד („הבוקר אור”, שנה ג', תרל״ט, חוברת ג') –: כי לא בחכמות יסור תפל, כי אם בטוב טעם ודעת היפה והנשגב. הן זאת חזיתי, על־כן חזון הרביתי לעמי במשאותו” –.

ואמנם, חווה היה מאפו. לא נביא, אלא חווה. אין הוא צופה־עתידות, ובעיקרו אין הוא גם מיסר ומוכיח לעמו. אבל יודע הוא לא רק לראות ולצייר את ההווה, אלא אף להשקיע את עצמו בעבר, ולא רק להכיר אותו, לא רק להרגיש בו, אלא גם לחזות אותו. כאילו היה הוא, העבר, עומד חי ופועל לפניו; כאילו היה הוא, המספר, אחת מן הנפשות המשחקות בו. מאפו מתקשר כל־כך בחיים העתיקים, שהוא מתאר, מתלכד ומתמוג בהם כל־כך, עד שאפילו כשהוא בא, ב„עיט צבוע”, לכתוב על החיים החדשים, אי־אפשר לו, שלא יביא אחד מגבוריו (עזריאל) לארץ־ישראל ולא יניעהו

לכתוב משם מכתבים נפלאים – אפשר, הדבר היוזר נאה, שיש ב„עֵיט צבוע“. חי הוא כל־כך את חיי־גבוריו, כל־כך הם לא יצורי־דמיון בשבילו, אלא בני־אדם חיים וקיימים, עד שזמרי פועל גם ב„אהבת־ציון“ וגם ב„אשמת־שומרון“, ואף תרצה וידידיה, תמר תימן, יורם והגית ונעמה נזכרים גם ב„אשמת־שומרון“; וב„עֵיט צבוע“ מדברים הגבורים והגבורות על „אהבת־ציון“ ומשבחים ומפארים אותה ונרדפים על שקראו בה. אין זו התגדרות מצדו של מאפו – סופר צנוע ואדם ענוותן יותר ממנו קשה למצוא! – ; זוהי הכרה פנימית, שספרו זה הוא איזו אצילות, שנאצלה ממנו ונעשתה ישות בפני עצמה, באופן ששוב אין היא – הוא, אלא עולם חדש, דוגמת „עולם־האצילות“, שהוא המרי־ביהס ובעל־תכלית לערך, שנאצל מ„אין־הסוף“, מן הרוחניות הגמורה ובלתי־בעלת־תכלית, והיה לדבר בפני עצמו, נפרד ממי שהוא אצול ממנו.

II

ספור־המעשה שב„אהבת־ציון“ מסוכסך הוא מאד, וביחד עם זה הוא תמים כתמימותו של הילד או ה„פרימיטיב“. די להזכיר, שכל התוכן טובב על חלום – על חלומו של הנאל, אביה של תרצה. אבל סכסוכים מרובים אלה, עם הלומות, שביה, פדיון־שבויים, תשומת־רעל ביין, משפט של מכשפות, ועוד, לא חסרון הם, אלא מעלה יתרה. הדמיון מושל בבן־המזרח ובבן־הקדם; ומעוף־הדמיון יש למאפו. זה הדמיון, שהיהודי בתור בן־המזרח ובן עמ־קדומים ראוי היה, שיהא מלא וממולא ממנו, אך הגלות בשפלותה ובקדרותה קצצה את כנפיו והעיבה את שלל־צבעיו. מימי מאפו ועד ימי יל־פרץ לא קם בספרותנו איש עשיר־דמיון. ואף פרץ – גובה היה לדמיונו, אבל רחבות לא היתה לו. לדמיונו של מאפו יש מעוף ורחבות כאחד. עד היום אוסר סכסוך־המאורעות שב„אהבת־ציון“ את נפשו של הקורא כבחבלי־קסם. ועולם־פלאות זה התאים כל־כך לחוזה החדש! הוא התיק אותו ואת קוראיו מן ה„עולם השפל“ שבסלובודקה, ונפשו התענגה, ביחד עם נפשות־בילדותו ושׂאף עם־ישראל שגה בהם בתקופות, שקדמו לדור־ההשכלה.

ונפלא הדבר: אהבת־ציון הוא רומאן היסטורי – ואף־על־פי־כן אין ההיסטוריה תופסת בו מקום גדול. זולת פרק ט״ז, שבו מתוארת קלות־הדעת של בני־יהודה בימי־הסכנה מצד סנחריב, פרק כ״ה, שבו מתואר המצור, ופרק כ״ו, שבו נבלעה בנעימה, בכשרון של אמן יודע את „סוד־הצמצום“, סבת מפלתו של סנחריב לפני שער־ירושלים (מאפו אך מרמו, שה„מלאך“, שהכה במחנה־

אשור, היה „רוח-זלעפות“.—חוץ משלשה פרקים אלה אין ב„אהבת-ציון“ אלא זכר קל להמאורעות ההיסטוריים הגדולים, שאירעו בימי-חזקיהו. אבל גדולה מזו עשה מאפו: הוא הבליט את התקופה והציגה כמו חיה לפנינו לא על-ידי ספור-מאורעותיה ואף לא על-ידי ציור מפורט של גדוליה המדיניים והרוחניים, אלא — על-ידי הקולורית הכללית של התקופה. כל פרט ופרט, שהוא מתאר, כל שיהיה ושיחה, שהוא מביא, טבולים באורה הבהיר והיחיד-במינו של תקופת ישעיהו וחזקיהו. די לקרוא את ציור „בציר-הענבים“ („אהבת-ציון“, פרק ה') או ציור קטיפת הערבים וכריתת ענפי עץ-עבות מחוץ לירושלים (שם, פרק כ"ז), את שיחות-הקטטה שבין עזריקם ובין תמר (שם, פרק ו', ועוד), או את שיחתו הנפלאה בטבעיותה של השכור האומלל, שאמנון היה לו לעזר (שם, שם), או את דבוריהם הגסים-העממיים של הפוחזים ומנסכי-היין, כרמי, חפר ובוקיה (שם, פרק ט"ז), ולעומת זה — את התפלה הזכה של תמר, שהיא מתפללת על אמנון (שם, פרק ו'), ואת נאומי-הנביאים, — די לקרוא את כל אלה בלבד כדי לשכוח בלי משים, שאנו קוראים הקוי להתנ"ך ולא ספר, שנכתב בתקופת-התנ"ך. אך בדבר אחד נכשל מאפו: במה שנתן שירים מחורזים ב„אהבת-ציון“ וב„אשמת-שומרון“ ושכה. שבתקופת-התנ"ך עדיין לא היו חריזות להשירים. זולת זה לא רק התוכן והסגנון הם מימי-ישעיה, אלא דבר גדול מזה: הריתמוס הפיוטי. כל הרעיונות שב„אהבת-ציון“ וב„אשמת-שומרון“ — הגיונות-לב ולא פרי-המוח — לובשים את הלבוש המקראי המיוחד של פתגמים קצרים ושנונים, שעל-פי רוב הם גם „מקבילים באבריהם“: „גם הדייגים יפרשו מכמתם ביום ענן וערפל, ובעת אשר יגרשו מימי-הנהר רפש וטיט“; „החפץ והרצון הלא הם הצירים הנאמנים, אשר עליהם יסובו כל מעללי-איש“; „איש, אשר אין על פניו מסוה-צדק, כדגה, אשר סנפיר וקשקשת אין לה“; „מה נאה לך שמך! כאבן יקרה אל נזר-תפארה“; „טובה תקוה מחיים“; „נאוה לכסילים עושר — כשלג בקיץ, ולבוערים כבוד — כמטר בקציר“; „אם פי אוהב לא ידבר עלינו טוב, הלא יהיה ככנור תלוי על קיר-הבית, לא להשמיע קול, כי אם למראה-עין“; „האהבה-ראשיתה דאגה, תוכה-רמיה, ואחריתה-תאניה ואניה“; „גם מחרבונני-קיץ לא תיבש דמעת-עשוקים“; „הנחש בפרתים יתחבא, ומרמה — במצוות וחוקים לא שערום אבותינו“. כל הספר מחובר משברי-פסוקים, אבל אין אנו מרגישים בזה: כל-כך הולמת הלשון את התוכן. רק ב„אשמת-שומרון“ מגובבים שברי-הפסוקים לפעמים זה על גב זה; ב„אהבת-ציון“ בא מן המליצות אך מה שנותן טעם בשיחות ובציורים מימים קדומים כל-כך.

„אהבת-ציון“ אינה איזיליה: יש בה השתלשלות-מאורעות, התהוות

והתפתחות, קשור, סבוך והתרה. ואולם גם רומאן במובן המקובל אינו. אין אמנון ותמר ותימן ופנינה וזמרי ועזריקם וידידיה ותרצה טפוסים מתוארים לכל יחודם, כלומר, לכל רשומיהם האינדיווידואליים, שביחד עם זה הם גם תכונות קבוציות, כדרכו של רומאן. לא אידיליה היא „אהבת-ציון“ ולא רומאן, אלא פואמה בפרוזה. ולא טפוסים הם אמנון וחבריו ותמר וחברותיה, אלא סמלים, יותר נכון: הגשמות. ר' משה חיים לוצאטו ואד"ם הכהן כתבו דראמות אליגוריות, שבהן הקרימו עור ולבשו בשר המדות הטובות והמגונות של בני-אדם והן נקראות בשמות מופשטים. מאפו נטל אנשים חיים ובהם הגשים את המדות הטובות והמגונות. ולפיכך האנשים הרעים שבספוריו אין בהם כלום מן הטוב והאנשים הטובים שבספוריו אין להם כלום מן הרע; ואך בזה מצטיינת האישיות של כל אחד מהם ומתבדלת מחברותיה. — ואישיות כזו יש ויש להם. ידידיה הוא אדם כשר ותמים ומאמין בבני-אדם ואינו מכיר את העולם בנכליו כלל. תרצה אשתו יודעת את לב-האדם ואת הליכות-העולם, והיא נבונה וחרוצה יותר, ולב-אם לה ובינת-אשה לה. תימן קרוב ברוחו לידידיה, אף אם יש בו קצת מאמו. „פושטן“ הוא, אלא שהוא אוהב יותר את החיים, ובתור אחד מבני הדור החדש אינו סובל את הצביעות המסתגפת ומלגלג על זמרי. תמר דומה ברוחה לאמה: אמיצה ועומדת על דעתה, עזה באהבתה ובשנאתה, נאמנת לרגשה הסוער עד הסוף ואינה שבה מפני כל. כפל נפר, שמבנות מרום עם-הארץ היא ובת עיר-המלוכה: בהליכותיה, בדבורה, ביחסה הדוחה לעזריקם וביחסה הקשה לנעמה ופנינה כשהן עומדות בפני השופטים. ואמנון הוא הגשמת האומץ וההוד בכל מה שמחוץ לאהבה והגשמת הרוך וההתמכרות באהבה. אף כשתמר מגרשת אותו בחרפה בלא שום סבה ידועה לו, הוא מחזיק באהבתה, ואף בשביו לא ירפה ממנה. זמרי הוא הצביעות בהגשמתה השלמה, ועל-כן לא יפצר כל רע ממנו, ועזריקם — הגשמת הגסות של הבור והרשע, שמתהלל בעושר וביחוס-אבות. אילו היה מאפו נכנס כאן לתוך מחקרים פסיכולוגיים דקים, אילו היה נותן את הרע והטוב שבטפוסיו לשעורים והיה גורע מן השלמות וההחלטיות שבהם, ואילמלא היה נותן לרע כרשעתו וגומל לצדיק כצדקתו בסוף-ספוריו, היו „גבורים“ שלהם פוסקים מלהיות הגשמות. וזולת זה — היתה „פרימיטיביות“, ה„קדומיות“ — אם אפשר לומר כך — מפסדת הרבה. התקופה הקדומה עדיין אינה יודעת את הקרעים שבנפש. שלמות ותום יש בה ושכר ועונש בעולם הזה. עוד גם זאת: אילו היו כאן לא הגשמות פשוטות, אלא טפוסים מורכבים, היתה תשומת-לבו של הקורא עוברת מן הקולוריט הכללי ומן היופי הקדום אל חקרי-הנפש, ושוב לא היו „אהבת-

ציון" ו"אשמת-שומרון" חזון חי של העבר במדה נפלאה כזו. בוודאי לא הכיר האמן בזה ולא עשה מה שעשה מדעת; אבל הרי זה כחו של "חזוה": מה שבא לאחרים דרך-ההכרה צף ועולה אל נפשו ממעמקים, בתור הארה פנימית, על-ידי "רוח-הקודש".

III

ב"אשמת-שומרון" נסה מאפו למלא אחר חסרון, ששום אדם לא הורה לו עליו, אבל החוזה שבו הרגיש בו בלי משים. כבר ראינו, שלמרות מה ש"אהבת-ציון" הוא רומאן היסטורי אין המאורעות ההיסטוריים תופסים בו מקום אלא מעט. כשפנינה ותימן עצובים ביותר על שאינם יכולים להנשא זו לזה מפני שאמנון נעלם ואינו, והימים – ימי מצור-ירושלים על-ידי סנחריב, – גוערת בהם נעמה, אמם של אמנון ופנינה: "הנכם עצובים תמיד על משוש, כי רחק מכם: הלא תבכו למבוכת עיר-האלהים". ותמר כמעט שאינה מרגשת בכל התלאות, שבאו על ירושלים, ואפילו לא בישועה הגדולה, שבאה לעמה (מפלת-סנחריב): כל-כך משכחת צרת-הפרט שלה את צרת-הכלל ואת ישועתו. האהבה היא האלף והתינו של "אהבת-ציון", וארץ-המולדת, המלחמה, נביא-האמת ונביא-השקר וכל נפתולי-האומה ומשאות-נפשה אינם אלא טפל.

ועל לבו של מאפו עלה בסוף-ימיו, לאחר שנתבשל כשרונו ביותר, הרעיון לתת רומאן היסטורי באמת: רומאן, שהמאורעות ההיסטוריים יעמדו במרכזו ועניני-הפרט, האהבה, השנאה והנקמה, לא יהיו אלא טפלים להם, ולכל הפחות, כרוכים בהם. והוא כותב את "אשמת-שומרון", שהיא כפלים בכמותה כ"אהבת-ציון". בארכיטקטוניקה שלו נופל ספור זה מאחיו הבכור ואך תמונות בודדות משוכללות הן בזה יותר מבהלה. ואף-על-פי-כן במלווא-תפוסתה חשובה, לדעתי, "אשמת-שומרון" מ"אהבת-ציון" הרבה. אמנם, המאורעות מסובכים ב"אשמת-שומרון" עוד יותר מ"אהבת-ציון" והנפשות מרובות בה ביותר, עד שקשה לזכרן ומאפו הוכרח לתת בראש ספורו השני רשימת "ראשי הנפשות הנראות על גיא-החזיון לפלגות-בתייהם", ואחר-כך – גם את "הנפשות בסדר אלפא-ביתא" ובהתייחסותן על בתייהן. ועוד דבר אחד: אין עוד ב"אשמת-שומרון" אותה הפשטות ואותו התום ואותה הצניעות שב"אהבת-ציון". אף הגבורים החיוביים שב"אשמת-שומרון" כבר הם מחזיקים בכלל: עם עקש תתפלת". הם מתנכלים לרשעים, מתממים עמהם ומוליכים אותם שולל, ואינם נמנעים מלתת מוקש לשונאיהם, ואפילו מלהקדם. כל אלה ממעטים את קסם-חנה של "אשמת-שומרון". אבל הרי כל זה טבעי יהיה

אם נשים לב, שהעיקר ב„אשמת-שומרון“ הם לא החיים השוקטים וההולכים לֵאֵט כמִי־השֵׁלַח של יהודה הקטנה, אלא החיים העזים והסוערים בשטף־זרמתם של שומרון הגדולה, עם ערמומיתה המדינית, עם נכלי־כהניה, עם „פרות־הבשן“ שלה ועם „עטרת־גאות־שכוריה“ ורְהוּבֹת חייהם העשירים והפרועים. כאן, ב„אשמת־שומרון“, למרות רבוי הגבורים והגבורות (ואפשר מפני רבוי זה דוקה!), לא הפרטים הם עיקר: אך אילוסטראציה הם להכלל. העיקר היא—המלחמה הגדולה של מלכי־הברית, רְצִין מלך ארם ופקח בן רמליהו מלך־ישראל, על אחז מלך־יהודה; העיקר הוא—הקשר, שקשר זכרי גבור־אפרים על שראצר נציב־אשור; העיקר הוא — מלכות יותם, אחז וחזקיהו זו לעומת זו; העיקר הם—מעשיהם של כהני־בית־אל הנוכלים ופעליהם של בני גלעד העקובה מִדָּם ונאומיהם של נביאי־השקר שבשומרון לעומת משאותיהם של הנביאים עודה, מיכה המורשתי וישעיהו בן אמוץ, שכאן נועז מאפו—וזהו אומץ־לב, שאין לשער!—להעלותם על הבמה ולעשותם נפשות פועלות בספורו (ב„אהבת־ציון“ אך נמסרו דבריהם של מיכה וישעיה ופניהם לא יראו).

ואף כאן לא רומאן לפנינו—ואידיליה לא כל שכן!— לפנינו אָפּוֹפִיאָה היסטורית־לאומית, שיר־גבורים בפרוזה. אָפּוֹפִיאָה מעין Orlando Furioso לֵאֲרִיֹסְטוֹ או מעין Gerusalemme liberato לִטּוֹרִקוּוֹאֶטוֹ טֵאָסוֹ; אלא שאינה כתובה בחרוזים. וב„שיר־גבורים“ כזה—מה מקום יש לטפוסים?— הנפשות המשחקות הן אף כאן הגשמות וסמלים, אף־על־פי שגם אישיות ידועה יש להן. קציעה ושולמית — כלום אין אנו מרגישים בשעת־קריאתנו את ההבדל העצום שביניהן? — לא לחנם אמר מנוח החברוני אל קציעה: „אותך חזיתי כשושנה פורחת במרום־ציון ואותה — את שולמית — כפרח־לבנון“ („אשמת־שומרון“, חלק ב, פרק ג). קציעה — זוהי תמר בהוצאה חדשה, ושולמית היא פנינה יותר מפותחת. ואל־יִפְלֹט ודניאל הרי הם אמנון ותימן! ואף קטורה ורעומה וזמרי מודענו הישן ועמרי ועוזיאל ומרים — לא טפוסים, אלא הגשמות הן: אותן ההגשמות, שאנו מוצאים ברומאני־האבירים של ימי־הבינים או ברומאנים ההיסטוריים של וואַלְטֶר סְקוֹט. כל זה מתאים לזמן הקדום כל־כך ולרוחו! — וסוף־סוף לא זה העיקר ב„אשמת־שומרון“. העיקר הם—הציורים המצוירים על בד רחב מעלילותיהם של כהני בית־אל, מנכליהם של רופאי־גלעד, מחגיג־האשרה של השומרונים באי־בית־אל (אחד מן הציורים היותר חיים), ממעלליו של אחז, מעלית חזקיהו על כסא־המלוכה והקִתְרָתוֹ (אחד מן הציורים היותר נהדרים). התפילות הזכות של אמנון ותמר — הניגוד הגמור לתפילה־

מצות־אנשים־מלומדה של יהודי־סלובודקה – נעשות כאן לתפילותיהם שופכות־השיח של עוזיאל ושולמית, שמזמורי־תהלים הן ממש. ולפנינו קמה ועומדת כאן צורחה של אשה גדולה מבנות מרום־עם־הארץ: יהושבע, אשת אלקנה המשנה למלך, שלא אך אשה היא ויודעת אהבה וקנאה, אלא גם עוסקת היא בעניני־המדינה ויודעת לנאום נאומים כאחד מן הנביאים ולתאר את מלחמת יהודה ואפרים כאחד מן האמנים. ולעומתה – קטורה, שהיא מתערבת בפוליטיקה של הזמן ומסכסכת את אפרים וארם ביהודה, ורעומה בתה, אשה־„אמאזונה“, שמשתתפת במלחמת אפרים ביהודה כאחד מן הגברים הגבורים. הצד הלאומי־המדיני גובר כאן על הצד הפרטי. ואם אף זמרי ב„אהבת־ציון“ אינו אלא פסיבדונומוס בשביל הצבועים והחנפים של זמננו, הנה כל הקטיגוריה על כהני בית־אל ועל הקלקלה המוסרית של מעריציהם ומעריצותיהם אינה אלא אליגוריה: השתקפותן של הקלקלות בחיי־ההווה, שעוד מעט יצירן מאפו כמו שהן ב„עיט צבוע“.

אין אהבה טהורה מאהבתם של גבורי „אהבת־ציון“. אף כשנתַעַתָּה תמר על־ידי זמרי לדחות את אמנון בתור בוגד ומרצח, אינה שוכחת אותו ואינה מחליפתו באחר. וכן הוא גם אמנון, למרות העלבון הגדול, שעלבה אותו תמר בלא שום חטא ואשמה מצדו. לא לחנם היו בחורי־ישראל ובתולותיה, לאחר שיצאה „אהבת־ציון“, קוראים לאהובותיהם „תמר“ ולבחיריהן „אמנון“. ואהבתם של תימן ופינה צנועה ומבוישת היא כסגל מסתתר בחביון־הדשא. וכזו היא גם אהבתה של שולמית שב„אשמת־שומרון“. מתאהבת היא, כמו גם תמר ותימן ואלישבע ושרה, ועוד, למראית־העין הראשונה, בעלם, שלא דברה עמו ושאינה יודעת אף את שמו. ולעומת זה מתוארת ב„אשמת־שומרון“ בצבעים היותר בהירים גם אהבת בעל לאשתו (עוזיאל ומרים), ששש־עשרה שנה של פרידה אינן מכבות אותה ושהיא טהורה עד כדי להשלים עם אשה „צרה“ – יהושבע, שמרים מרשה לבעלה לקחתה נוספת עליה. וכך היא גם אהבתם של ענת וניאל ועתליה (ב„עיט־צבוע“), שנפרדו בחזקת־היד ונתאחדו אך לאחר זמן. לאחר שהיא נתאלמנה והוא גרש את אשתו. ואהבת־הנשים עזה ונשגבה היא בספוריו של מאפו מאהבת־הגברים. כשאומר ידידיה, שיקרא לבחורי־חמד אל המשתה: אפשר, תראה אותם תמר ותשכח את אמנון, – מנענעת תרצה בראשה ואומרת: „הלא כְּבֵר אחד הגברים תדבר, אישי; ואולם דע לך, שאהבה נפשי, כי לא כגברים הנשים. כי יתנו הגברים עיניהם בנשים רבות, והנשים באחד תתנה עיניהן, ובסור האחד מהן – וסרה רוחן: לא תשכחנה אותו לנצה“ („אהבת־ציון“, פרק כ"ט). ומעין זה יש גם בדביר

עת ליה לעת ניה אל („עיט-צבוע“, חלק ד', פרק י"ח). מאפו היה הראשון (וולת פרץ הוא לעת-עתה האחרון) במספרי-ישראל, שחדר אל רוח-הנשים. דבריו של עזריאל על ההגשמה של שכל-הנשים בנגוד להפשטה של שכל-הגברים ועל האנאלוזה של הרוח הגברי בנגוד להסנו'תיזה של רוח-האשה („עיט-צבוע“, ח"ד, פרק ט"ו). — דבריו אלה מראים את הבנתו היתרה, כמעט הפילוסופית, של מאפו בטבע-הנשים. ובכלל, הנשים, שתאר בכל שלשת ספוריו הגדולים, קרובות יותר לרוחנו מן הגברים, ואף דמויותיהן הובלטו יותר וחבה יתרה נודעת להן מן המספר.

כי המניע היותר גדול שבכל ספוריו של מאפו הוא — האהבה. באהבת-ציון היא שלטת יחידה. באשמת-שומרון נוספה עליה גם הקנאה — האהבה מעברה השני. ומקום בראש נוטלת בשני הספורים גם אהבת ארץ-המולדת. וב„עיט-צבוע“ מורגשת אהבת-האומה, האומה בכל חסרונותיה, ותשוקה תאונית לטהרה מחלאתה. ואולם אפילו האהבה הלאומית העזה, שכל ספורי-מאפו מלאים וממולאים ממנה, אינה גוברת על אהבת-נשים טהורה ורוממה. ובוה נתגלה האמן שבו. יש מגמה עליונה בכתביו — להשכיל, לשפר את הטעם, להרחיב ולהפיץ את הלשון העברית, שנפלאה לה אהבתו וכעל אהובה ממש הוא מדבר עליה. אבל כל אלה נדחים בלי משים בפני המניע העיקרי של היצירה הספורית, מניע אחד, שהוא שנים: האהבה והאשה. בה מתמזג הדר-הטבע, בה נבלע הערגון אל היופי. בכוונה אין מאפו מבכר אחד מכל הסממנים הללו של הספרות היפה על פני חבריו. כמו ב„שיר-השירים“, הם באים כולם כאחד במזיגה נעימה ומתעלים עד להרמוניה עליונה. וזה סוד פעולתם הגדולה של שני ספוריו הראשונים: פעולה אסתטיית וחברותית כאחת. בחוזק-יד נפק מאפו את צעירינו מעל החיים המנוולים ומעל האדיקות התפלה של זמנם, וראשון לסופרי-ישראל נטע בתוכם לא דעות ישרות, אלא הרגשות חדשות: הרגשת היופי, הרגשת הטבע, הרגשה חדשה אל האשה, געגועים על החירות, על עמידה ברשות עצמם הפרטית והלאומית, ועל הכל — הרגשה חדשה של תורה-זהב ליהודה ואהבה עזה לציון, שבמקום שמות קדושים נעשו על-ידו דמויות חיות ונאמנות.

IV

מיד לאחר שגמר מאפו את „אהבת-ציון“, עוד קודם שכתב, או גמר לכתוב, את „אשמת-שומרון“, התחיל כותב את „עיט-צבוע“, שחלקו הראשון יצא בשנת תר"ז, בעוד ש„אשמת-שומרון“ יצא בשנת תר"ך. מן התקופה

היותר עתיקה ומירושלים ושומרון פסע מאפו פסיעה גסה – אל חיי-ההווה: אל קובנה וסלובודקה שבליטה. זה היה מפעל של גבורה. בימים ההם לא נכתב עוד בעברית אף ספור אחד, אף שיר אחד, שיעשה לו את חיי-ההווה לנושא. וכשם שהיה מאפו הראשון, שכתב רומאן עברי ורומאן היסטורי-קדום בפרט ורומאן ישראלי בכלל (עד „אהבת-ציון“ לא יצא רומאן מחיי-ישראל בשום לשון, ואף לא רומאן היסטורי מחיי ארץ-הקדם ומתקופה עתיקה כזו), כך היה הראשון לכתוב רומאן מחיי-ההווה של ישראל. אף בזה היה יוצר גמור ומחדש גמור.

והחווה שבו נתגלה אף ברומאן זה. על עושר-הדמיון, שכבר מצאנו ב„אהבת-ציון“ וב„אשמת-שומרון“, נוספה כאן רחבות-ההקף של החיים הישראליים, שהקיפם מאפו ברומאן בן חמשה חלקים. הרי זולת „התועה בדרכי-החיים“ של סמולנסקין לא זכינו עד היום לרומאן מקיף כזה. הגאליריה של הנפשות הפועלות שבספור גדול זה כוללת במלוא-תפוסתה את כל היהודיות הליטאית של אותו זמן בגילוייה האינדיווידואליים, החברותיים והלאומיים לכל חליפות-גוניהם ולכל שנויי-תכונותיהם.

ואף כאן אין טפוסים ראויים לשם זה. במקום טפוסים באו גם בזה – סמלים והגשמות. בתור טפוס, יהא הגבור הראשי ר' צדוק (הוא הוא ה„עיט-הצבוע“) גרוע בתכלית הגריעות. נבל ומרצח ומעגן-נשים ומזויף-כתבים ומגנב-חבורים אי-אפשר שיחשב ימים רבים לקדוש וטהור בעיניה של קהלה שלמה בישראל. ואולם לא טפוס הוא ר' צדוק, אלא סמל: הגשמת הצביעות והמרמה, שמאפילות על עצמן בטלית של יראת-שמים וקנאת ה' צבאות. מאפו עצמו הכיר בזה בבירור גמור. על הטענות מצד הקוראים והמבקרים (בעל-פה או במכתבים פרטיים – בקורת ספרותית עדיין לא היתה אז במציאות): „הנמצא כמוהו בארץ-החיים?“ – הוא משיב במכתבו המפורסם לר' שניאור זק”ש (שנדפס בסוף החלק השני של „עיט צבוע“), שאמנם, נחש כר' צדוק לא נמצא בעולם ו„אולי לא היה ולא נברא נחש כערכו“; אבל ר' צדוק הוא לו, למאפו, „סמל-הקנאה“, „כנחש-הנחשת“, שעשה משה, אשר יראוהו הרואים וישמרו מפניו. וכך הם גם געל, ר' גדיאל, עובדיה, ירחמיאל, שלומיאל, חמול, שובאל, פתחיה, אסנת, אליעזר הצובע, ועוד, מן האדוקים. וראוי לתשומת-לב: זולת געל, חמול ושובאל – הבור ירא-החטא, שנעשה תקיף בקהלתו מפני שנתעשר ונתקרב להרשות (ל„הרוזן“), הלמדן העושה סחורה בתורתו והמשכיל החוזר בתשובה לטובתו ולהנאתו – כל האדוקים, שתאר מאפו „באשמת-שומרון“, אנשים כשרים הם. אין צורך לומר ירחמיאל התם והישר, שלומיאל הנכון לקבל על עצמו עוון גנבה

ומלקות כדי שלא לבייש את ירחמיאל, פתחיה הגס והפשטן, אסנת הגבאית הכשרה (טפוס מצוין, שכבר העיר עליו ראובן בריינין בספרו הנאה על מאפו) ואליעזר הצובע, שכל כוונתו אך להיטיב להנאסרים והנענים. אפילו עובדיה הוא טפוס חיובי גמור. אדוק הוא, אבל שלם באמונתו. פיו ולבו שְׁוִים ויחוס נפשי עתיקימים ניכר בכל הליכותיו. תכלית-שנאה שונא הוא את געל הבור וההדיוט הקופץ בראש ואת המול הצבוע, ואינו מכבד את ר' צדוק ואת ר' גדיאל אלא מתוך יראת-הכבוד בפני התורה ויראת-השמים שבהם. יתר על כן: אפילו על ר' גדיאל ממליץ מאפו לפני אחיטוב המשכיל, הרואה בר' גדיאל רק רע (עיין „עֵיט צבוע“, ח"ב, ראש פ"ד). כי לא טפוסים מגונים של אדוקים רצה מאפו להציג לְרֵאָוָה ב„עֵיט צבוע“, אלא סמלים נתן לפנינו—סמלי-הזמן, הגשמות החיים הליטאיים של תקופתו. וחמשה אבות-נוזיקים מצא בחיי-ישראל בדורו. הראשון הוא הצבוע, שהוא שָׁם את מסוה-האמונה על פניו ועושה כל תועבה (ר' צדוק). השני הוא הבור, שנתעשר על-ידי עושר ורבית וקנה יחוס בכסף, והוא תומך את הצבועים כדי שיחשב גם הוא לצדיק וישר (געל). השלישי הוא הלמדן, שהוא מתגדר בתורתו ורודף את כל הנוטה מדרכי התורה כפי שהוא מבין אותן (ר' גדיאל). הרביעי הוא בעל-הבית המכובד, החרד התמים והכשר, שמרוב תמימותו ואדיקותו אינו רואה את נכליהם של הצבועים והמתגדרים בתורה ובחסידות (עובדיה). והחמישי הוא הבטלן התמים, שמתוך בטלנותו ו„לא-יצלחותו“ הוא מעכב בעד התפשטותן של העבודה וההשכלה בישראל והוא מכשול על דרך ישובו של עולם (ירחמיאל ושלומיאל). כל אלא אינם טפוסים. הם — הגשמות. יותר נכון — סמלים, שעדיין לא התרוממו עד לידי הגשמה ציורית שלמה. בימיו של מאפו עדיין היו הנפשות הפועלות ביהדות פשוטות ובלתי-מורכבות. יותר נכון: עדיין לא באה ההרכבה שבהן, רבגנותן הפסיכולוגית, לידי גילוי גמור. החיים העלובים, המדוכאים והתפלים כסו על האור שבהן ועל הקולטורה בת אלפי-השנים שלהן, שסוף-סוף לא נשארה בלא פעולה טובה עליהן והעשירתן עושר נפשי מורכב ורבגוני, כעשירותם של כל בני תרבות עתיקה, ותהא אפילו קופאת על שמריה. אף מנדלי מוכר-ספרים ראה אך אפס קצהו של עושר נפשי זה, מפני שאף הוא עדיין שקוע הוא בדורו של מאפו, שבו עדיין לא היה מקום לבדלון (דיפרנציאציה) גמור. אך לפייארברג ופרץ, ליהודה שטיינברג ולברדיצ'בסקי הונח מקום להתגדר בנחלה העשירה של הקולטורה העתיקה, שלא הועם זהרה אף בחיים התפלים. בימי-מאפו לא היה עוד מקום לכך. האמן שבו תפס את הסוגים של יהודי-זמנו ותארם בתור הגשמות וסמלים, אך לא

תפס את הפרטים הטפוסיים ואת גוני-הגונים המורכבים. כך הוא הדבר בנוגע להחרדים, ליהודי הדור הישן. ועוד פחות מזה תפס מאפו את טפוס המשכילים, יהודי הדור החדש. שהרי אם הדור הישן כבר היה אף בזמנו איזה דבר קפוא, מצולל, שלבש צורה קבועה ומתמדת, אף אם אנטיפתית מצד ידוע, במשך כמה מאות שנים מיום שנוצר ונקבע הגטו הליטאי-הפולני, הנה הדור החדש עדיין לא היו לו לא קביעות ולא מעמה. ולפיכך אף בני הדור החדש של מאפו אינם אלא הגשמות וסמלים-הגשמות וסמלים, שהם רחוקים עוד יותר מטפוסים: כמעט שהם - הפשטות בלבד. מאשימים את מאפו (וכן גם את גורדון וסמולנסקי) על שהמשכילים שתארו אין בהם רוח-חיים וחוץ ממליצות על ההשכלה ומלימוד לשם קאריירה אין בהם כלום. זה לא נכון. כולם חושבים מחשבות להפיץ השכלה בעמם ולהיות לו לעזר, שאף הוא יצא למרחב מן הגטו. וכולם אף מחבבים את הלשון העברית ומשתדלים בהפצתה; וגבוריו של מאפו (נעמן ונחמיה) אף מטיפים לעבודת-אדמה, למלאכה וחרושת-מעשה (תכניתו של נעמן, נאומיו ומכתביו של נחמיה, צוואתו של מיכאל). זהו תקן-העולם של ישראל, הרמת מצבו הכלכלי והשכלי ואף הרמת רוחו הלאומי. ומה האידיאל האחר, שיכלו המספרים העבריים לשום בפיות-גבוריהם, המשכילים העבריים, קודם ימי-ביל"ו? - אנו, בימינו, מרגישים ומכירים, שההשכלה בלבד, ואפילו בצירוף חבת הלשון העברית, ואין צורך לומר האכרות והמלאכה והחרושת בלבד, אינן מביאות לחיי העולם-הבא הלאומי. אבל אז, בימים שלא היה ליהודי כלום בעולמו זולת המסחר המסופק של געל והדרשות הנפתלות של ר' גדיאל, - מה היה יכול להיות אידיאל מזהיר מפתיחת העולם הגדול לפני העט ההולך בחושך? וכי לא היה זה תנאי שאי-אפשר זולתו אף להתחדשותה של רוח-האומה? - והאהבה העזה להלשון העברית ולכתבי-הקודש הלא דאגה לכך, שרוח-האומה המתחדשת לא תהיה רוח זרה ונכריה. הנה חולם אחיטוב המשכיל, נכדו של נחמיה, „לקטוף נטעי-נעמנים ופרחי חמד מכרמי-זרים ולטעת אותם בתבונות-כפיו על אדמת-יהודה: להיות סופר עברי“, אשר „יגיד ליעקב דברים נכוחים“ („עיט צבוע“, חלק א', סוף פרק ד'). ונחמיה עצמו „גם לעבודת-האזמה יעורר (את שומעי-לקחו), וכו', אף אנשים מקשיבים לקולו נועצו לב אחד לבקש למו ככר-ארץ ולשבת עליו כשבת אחים יחד“ (שם, שם, פרק ז'). והוא עוסק גם בחכמת-הטבע ובמחקרי-הארץ ומלמד לשומעי-לקחו להוש את הדר-הבריאה ואת יפים של כתבי-הקודש (שם, שם, קרוב לסוף פ"ה).

וכי קטן הוא אידיאל זה של המשכיל העברי – להשיב לישראל, עם חכמת-אבותיו, גם חכמת גוי וגוי והדר-הטבע וחיי העולם הזה? ואולם ההשכלה עלולה להביא – והביאה באמת – גם לידי התבוללות. ודבר זה לא ראו מראש סופרי שנות החמשים והששים עד סמולנסקין. כן, אף מאפו לא ראה זאת, כי על כן לא נביא ממש היה החוזה הגדול. ובימיו אף לא הגיעה השעה להכיר בוה: הכרה היסטורית זו היתה מקצצת כנפיה של אותה עבודה, שאותו זמן היה צריך לה ביותר. ואולם חוזה היה מאפו. וכבר אנו מוצאים בחלק הראשון של „עיט צבוע“, שיצא עוד בשנות-החמשים, כאמור, והנה מאפו רואה בעינים פקוחות את חסרונותיהם של בני הדור הצעיר. נחמיה מודה, ש„בני הדור הישן רחמנים בני רחמנים הם, ורבים מבני הדור החדש אבירי-לב הרחוקים מצדקה“ (שם, שם, פרק ט"ו). ומאפו היה הראשון, שתאר בספורו משכיל שליילי: את עמיל. וביחד עם זה השתדל לקשר את חיי-ההווה באותם חיי-העבר המזהירים, שתאר ב„אהבת-ציון“ וב„אשמת-שומרון“. התחלת הרומאן הגדול מוליכה אותנו אל „נאות שלום ומנוחות שאננות לאכרים עובדי-אדמה מבני-ישראל“, וסופו מסתיים בחג חמשה-עשר באב, שחגגו האכרים מבני-ישראל. נעמן, הגבור-הראשי של „עיט צבוע“, אינו רוצה ליעשות לא רופא ולא מהנדס ולא פקיד-אהוזה עשיר, אלא אגרונום דוקא (בלשונו של מאפו: „יושב בשבת תחכמוני ללמוד דעת את יבול-הארץ וצאצאי-האדמה“); והוא חולם ליסד לעצמו אחוזה, ו„בית-לחם“ יקרא לה, ויעורר גם את אחיו לעבודת-האדמה. – ואלישבע, הגבורה הראשית, מהוללת ביחוד על שהיא יודעת לקרוא ולכתוב עברית – וכמה היתה אז אשה יודעת עברית חזון יקר-מציאות! – ועל שאינה מתרחקת מעמה ואינה משנה את שמה העברי. להיפך, היא דוחה מעל פניה את עמיל ה„משכיל“ מפני שהוא מתבייש בעמו ובשמו העברי: „והנה עלם אחד הדור בלבושו ובקווצות-לתליו נגש אל אלישבע ויאמר: – הלא תבואי, עליזא בעטא, עמדי המסדרונה לשתות חלב-שקדים. – סור לך, עמיל, ממני ואל תדבר עמדי – ענתה אלישבע בשאט-נפש. – סור ממני פן תראינה עיני רואים ונתפשת, ונודעת למו בשמך אבנר, אשר אתה מכסהו בכל מאמצי-כח, ומה לי ולך? הן שמי אלישבע, ושמך אתה עמיל: בקש לך עמיליא על גיא-החזיון“ (שם, שם, פ"ו). והיא כותבת לעובדיה זקנה, שהיא מתעבת את עמיל, כי „הדור הוא בלבושו ומשחתו בקרבו – ובודון-לבו היא מתכחש למולדתו ועמו“, ושבכלל „לא תבחר גם בעלם נלוז מן הדור החדש ומבנים כחשים לא אמון במ, האומר לעמו לא ראיתיו ואת אחיו לא הכיר“, ואינו אלא

„כסף-סיגים מצופה חרש“ (שם, שם, פרק י"ב). וכמה היא מלגלגת על העלמה המתבוללת, שִׁתְּלוֹנְתָה על יוצרה, אשר יצְרָה עבריה! (שם, חלק ב', פ"ד; ועיין גם חלק ד', פ"ג).

ר' צדוק האמתי, זה שמת בדרך וחפני הצבוע לקח לו את כתביו ונקרא על שמו, זה התמים, הכשר והלמדן באמת, היה מארץ-ישראל. ולא נתקררה דעתו של מאפו עד שהביא את עזריאל, אחד מגבורי „עיט-צבוע“, לטבריה, ומשם הוא כותב את מכתביו הנפלאים, שמעלים על לבנו את מבחר העמודים שב„אהבת-ציון“ וב„אשמת-שומרון“. ובאחד ממכתביו אלה מדבר עזריאל על תקות שיבת-ציון כעל דבר שאינו מוטל בספק (שם, חלק ג', פרק י"ב). ועזריאל זה מדבר עברית לא רק עם שפרה אהובתו, אלא גם עם הימן חברו (שם, חלק ב', פ"ח).

וברומאן הגדול „חוזה חזיונות“, שאבדה הצנזורה הרוסית מפני שהחסידים שחֲדוּקָה ושנשאר לנו רק קטע ממנו (האמנם אי-אפשר הדבר, שיבוקש עתה הספר החשוב כל-כך בארכיונות של הצנזורה שבטלה – וימצא?). נמשך מאפו עוד פעם אל ארץ-הקדם ואל ארץ-ישראל – אל אזמיר ואל צפת ואל ירושלים. לקחה את לבו תנועת שבתי צבי לכל הסתעפותה בתור תנועה משיחית, תנועה של חירות מדינית ורוחנית כאחת. אמנם, מתוך שבעת הפרקים, שנשארו לנו לפליטה, נראה ברור, שיחסו של מאפו בספורו זה אל הקבלה והחסידות ואל שבתי צבי היה שלילי לגמרו ולא אותו היחס החדש, שהתחילו בו ר"א צווייפל ור' דוד כהנא וגמרו דובנוב, ברדיצ'בסקי, פרץ ויהודה שטיינברג; אבל חשוב הוא דבר זה בלבד, שעוד בסוף ימיו נכון היה אברהם מאפו להקדיש חזון גדול לרעיון-החירות העברי – לתנועה המשיחית הגדולה.

ב„חוזה-חזיונות“ הגיע הדמיון היצירתי של מאפו עד מרום-קצו. אבל גם ב„עיט צבוע“ שליט הוא הדמיון שלטון-בלי-מצרים. המקרים אינם משתלשלים בו, אלא נופלים ונתקלים בזמן ובמקום, שיש בהם חפץ להמספר. הם מסוכסכים ומסובכים ופתאומיים ומשונים עד להפליא. כל הקונצפציה של הרומאן הגדול מצדו הספורי רומאנטית היא עד מאד; „אשמת-שומרון“ שניה ממש. ואף-על-פי-כן מאפו הוא לא רק אבי הרומאנטיקה בספרותנו, אלא גם אבי הריאליסמוס העברי. באותה מדה, שהמקרים שב„עיט צבוע“ משונים ופלאיים, בה במדה עצמה התאורים והציורים שבו הם ריאליים וממשיים. וכמה גדול הצייר-האמן שבמאפו! הוא אינו מרבה בסממנים – והתמונות בולטות כל צרכן. לא בולטות ביותר, אהל בולטות במדה הדרושה לאותו זמן ולאותו מצב. בליטה יתרה היתה אז ושם חסרון ולא מעלה.

האמן שבמאפו נזהר בזה. שנים שלשה קוים—ולפנינו פניו הבריאים של חמוץ עם „פלגות-זקנו“, פרצופו המגושם של פתחיה, הפנים העדינים והנכאים של נחמיה, הודיפיה של אלישבע (עיין „עֵיט צבוע“, ח"ב, ראש פ"ו, וח"ג, פרק י"א). תאור חדרו של ר' צדוק, תאור אולם-המשתה של אליאב (ח"ב, פ"ו), תאור הנחשול שבים (ח"ד, פי"ז), — כל אלה הם מעשי-ידי אמן דק ומנוסה כאחד. השיחות הבטלניות של ירחמיאל ונחשון בכל „תורניותן“ המגוחכת כאילו מפיותיהם הן יוצאות באזנינו ולעינינו. ואפילו שיחותיהן ההמוניות של צביה הפשוטה והתמימה או של אסנת הגבאית חיות הן למרות המליצות המקראיות שבהן. חותם החיים הליטאים של זקנינו מוטבע על כל מלה, על כל תנועה, על כל עֲוִיָּה.

אין מאפו ב„עֵיט צבוע“ מליץ כל-כך. קודם כל, אינו משמיט שום דבר שבמציאות מתוך הדחק שבמלים המקראיות, והוא משתמש במלות תלמודיות („מִיחֶסֶם“ וכיוצא בזה) או במלות מורכבות („מורה-שעות“—שעון, „בתי-עינים“—משקפים, „בתי-נפש“—מידאליונים, „גנות חמות“—חֲמֻמוֹת, ועוד). ובכלל אינו נרתע לאחוריו בפני לשון המשנה והברייתות. בימיו גינהו על זה והוא מוכרח היה להתנצל שתי פעמים: במכתבו הנזכר אל שניאור זק"ש (בסוף ח"ב של „עֵיט צבוע“) וב„פתחי-שערים“ אל „חווה חזיונות“ (בסוף ח"ה של „עֵיט צבוע“). דבריו בזכותה של לשון-המשנה ושל ה„בבלי“ השחרחרת והנאוה בכל הנוגע לציור החיים העבריים בגלות ראויים היו להשמע מפיו של מנדלי מוכר-ספרים. ורשום מעניין: בבטויים ארמיים אין מאפו משתמש כלל והוא מתרגם לעברית מקראית או משנתית: „סל מלא ספר“ (ח"ב, פ"ב) — „צנא מלא ספרא“, „מרגלית טובה, שאין לה מחיר“ (ח"ג, פ"ט) — „מרגניתא טבא, דלית לה טימין“, „כמה לא הזלה ולא מרגיש גבר, אשר ה' בעזרו“ (ח"ה, פ"ג)—„כמה לא חלי ולא מרגיש גברא דמריה סייעיה“, ועוד. כבר הוא מכיר, שאין הלשון העברית זו שבתנ"ך בלבד; אבל להכניס את הז'ארגון הארמי להיכל הלשון הלאומית אינו יכול. הלשון העברית הרי היא לו אהובה ממש, כאמור, ובכל מקום, שהוא מדבר עליה, הוא מתרומם לגבהי המליצה היותר נעלה.

ואמנם, מאפו היה האחד, שבאהבתו העזה ללשונו דאג לא רק למשוך אליה את לבותיהם של בני-הנעורים על-ידי ספורים-חזיונות, אלא גם ללמדה לתניקות בדרך חדשה וקלה. הלא הוא הראשון למחברי „מיתודות“ עבריות, שהרבה ממבחר סופרינו ומשוררינו התחילו עוסקים בהן לאחר שלשים שנה ויותר. הוא הוא שחבר את „חנוך לנער“ (ווילנה, תרי"ט) ואת „אמון פדגוג“, שגמר אותו בשנת-פטירתו (תרכ"ח). וגדול כל-כך היה החווה

שבו, עד שאפילו בספר-למוד יבש כ„אמון פדגוג“ לא התאפק מלהבליע בתוך השנונים (מסעיף 62 ועד גמירה) ספור שלם לבני-הנעורים; ובכן גם את הספור העברי הראשון לבני-הנעורים כתב ה„חווה“ האחרון... אבל דבר זה הוא ענין למאמר מיוחד¹⁾.

דורות עברו מיום שמת אברהם מאפו ומיום שיצר את „אהבת-ציון“. ועד היום אין אף אחד בתוכנו, שיחיה את העבר המזהיר שלנו ויברא אותו בריאה חדשה, כמאפו. ועד היום אין גם אחד בתוכנו, שדמיונו יהא עשיר ומזהיר ומגביה לעוף, כזה של מאפו. ועד היום הזה אין בתוכנו אף אחד, שיצייר ביצירה פיוטית אחת המון אישים שונים ומשונים ושלל-צבעים של חזיונות ומחזות, כמאפו. ראשון ואחד היה למחיי-העבר וראשון היה למתארי-ההווה. בצירוף-העבר לא נועז שום אדם אף לנסות ולעשות כמותו, ובתאורי-ההווה נעשו כמעט כל הנפשות, שברא מאפו ב„עיט צבוע“, נכסי-צאן-ברזל של הספרות היפה בלשוננו. נהשון השדכן וירחמיאל הבטלן, נחמיה המשכיל, אסנת הצנועה וצפנת הפרוצה, עובדיה התמים ונעמן הצעיר העברי ואלישבע העבריה הלאומית, ועוד, ועוד, — הלא בכולם, בכולם בנה מאפו אב לספרות פיוטית שלמה והיה מורה-מורינו עד סוף שנות-השמונים ותהילת שנות-התשעים. ולא רק בתוכו, אלא גם בלשון, הוא היה אבי הסגנון המקראי הטהור שבטהורים, אבל הוא גם היה הראשון, שהשתמש בלשון-חכמים, — ובוזו עבר לא רק את בני-דורו, אלא גם את בני הדור הבא אחריו: אף סמולנסקין לא נועז עוד להשתמש ב„בבליית השחרחרות והנאוה“ במדה שהשתמש בה מאפו ב„עיט צבוע“.

אבל יותר מכן עשה מאפו. הוא לא רק נמק אותנו מעל החיים הישנים והוציאנו מן הגטו הרוחני: הוא גם נטע בתוכנו גאון לאומי ורוח עברי נכון. ואת אהבת-ציון ואת חבת החירות המדינית והרוחנית נתן בלבנו. ובעבותות-אהבה קשר אותנו אל הארץ, שבה קשורות כל תקוותינו. כי הוא החיה אותה ואת מלכיה ושריה ונביאיה בדמיונו כמו שחיה אותה התנ"ך ברוחנו. ושבה גדול מזה אין למצוא ואין לבקש.

1) עיין הסאמר שאחר זה.